

© Вдовичин І. Я.

12. Свідзинський А. Самоорганізація і культура / Свідзинський А. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. — 287 с.
13. Флиер А. Я. Культурологія для культурологов / А. Я. Флиер. — М. : Академический проект, 2000. — 496 с.
14. Чукут С. А. Державна культурна політика України в контексті сучасного світового досвіду: основні напрями і тенденції розвитку / Чукут С. А. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2001. — № 1. — С. 12-20.

Вдовичин І. Я. – кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Львівської комерційної академії.

УДК: 32. 001: 342. 721

СВОБОДА ОСОБИ ЯК ЦІННІСТЬ: ПОЛІТИЧНИЙ ЗМІСТ

Розкривається роль і місце цінності свободи особи для політичного життя. Свобода розглядається як єдність морально-етичних цінностей, історичної традиції, інституалізованого правопорядку. Свобода реалізується через активну усвідомлену і відповідальну особисту дію.

Ключові слова: свобода, особа, традиція, мораль, відповідальність.

Разкрывается роль и место ценности свободы особы для политической жизни. Свобода рассматривается как единство морально-этических ценностей, исторической традиции, институализированного правопорядка. Свобода реализуется через активно осознанное и ответственное личное действие.

Ключевые слова: свобода, особа, традиция, мораль, ответственность.

The article examines a role and significance of value of individual freedom in a political life. Freedom is examined as a unity of moral and ethical values, historical tradition, and institutionalized law and order. Freedom is realized through the active self-conscious individual action.

Key words: freedom, individuality, tradition, moral, responsibility.

Суспільство у всій своїй змістовній наповненості можливе тільки там, де є культура, тобто «надприродна» нормативно-ціннісної системи, яка регулює індивідуальну поведінку людини, та визначає певні межі допустимих в суспільстві норм колективних дій. Цінності є результатом людської діяльності. «Не тільки джерело цінностей припускається природним, але й процедура відкриття цих цінностей. Вони повинні бути відкриті (чи розкриті за допомогою людських зусиль і людського пізнання, шляхом звернення до експериментального, клінічного та філософського досвіту людей. Жодні сили не залучені сюди, крім людських» [8, с. 150]. І в той же час вони обумовлюють людську діяльність, окреслюють доречні норми, сприйняті вже як майже інстинктивні, майже неусвідомлені на логічному рівні, та в дійсності породжені тривалою суспільною і культурною еволюцією. Таким чином не достатньо переконливим є твердження, що цінності повинні бути знайдені, тобто відкриті чи розкриті, а не винайдені, сконструйовані чи створені. Українська політична думка теж обстоювала необхідність позитивного прикладу, водночас ідеального і реального. С. Томашівський зазначає: «До кандидата на історичного героя прикладається, по суті, та сама міра, якою старинні Греки міряли своїх героїв: від них вимагали не тільки великих, але й корисних для людей діл» [11, с. 48-49]. К. Ясперс мав достатньо підстав для категоричного твердження, що Заходу відома ідея політичної свободи. У Греції – щоправда короткочасно – існувала свобода, яка не виникла більше ніде. Співдружність вільних людей вистояла під натиском універсальної деспотії, тотальної організації, що «ощаслилювала» народи. Тим самим поліс заклав основи всього західного усвідомлення свободи – як реальність свободи, так і її ідеї. «Не універсальна жрецька культура, не вчення орфіоків чи піфагореїзм, а вільні державні утворення конституювали грецький дух і створили величезні можливості, але водночас і небезпеку для людини. Відтоді у світі виникла можливість свободи» [13, с. 85].

Утвердження християнства ще більше загострило питання про індивідуальний вибір. Влада вже не володіла абсолютним правом на особу. Тому слушною є думка, що цінність держави, врешті-решт, дорівнює цінності індивідів, з яких вона складається. Держава, яка пригнічує ріст своїх людей, аби

перетворити їх на слухняніші інструменти у своїх руках, хай навіть і для досягнення якихось добрих цілей, – скоро переконається, що з маленькими людьми неможливо здійснити нічого насправді великого і що «машинерія, на вдосконалення якої вона пожертвувала всім, не може дати Державі абсолютно нічого, бо їй бракуватиме життєвої сили, що її були вирішили позбутися заради того, щоб краще працювала вся машина» [9, с. 128]. Хоча це була думка вже Нового часу, та вона відображає і погляд, виразно окреслений прихильною до свободи особи думкою Античності і Середньовіччя.

Християнство вивело суб'єктивність індивіда на принципово новий рівень, узагальнивши, навіть можна сказати, освятивши вагомість, важливість, специфічність, неповторність внутрішнього світу і його здатності означувати світ уречевлений.

І чи не першим серед середньовічних мистецтв, хто дав узагальнене бачення свободи людини у її зв'язку з політичними інститутами, був Августин Аврелій. Відповідно держава, на його думку стає фактором утримання миру і порядку, захисту своїх громадян від зовнішньої агресії.

Все це сформувало одну із основних політичних доктрин середньовіччя: поєднання світської та духовної влади в одних руках є типовою язичницькою інституцією, законною хіба що до приходу в світ Христа, але тепер це – однозначно – може означати тільки хитрощі диявола. Принципи християнської віри обстоюють, що бути царем і водночас – жерцем означає порушення закону. Таке тлумачення християнської політичної доктрини було властиве і українській політичній думці клерикального напрямку. А. Шептицький наголошував: «Христова Церква є від світської влади незалежною, себто має право та обов'язок своє учительське післанство виконувати без огляду на дозвіл чи заборону світської влади» [12, с. 279].

Вже в середньовічний період європейської історії утверджується права людини на духовну свободу. Найбільш відомий мислитель цього часу Тома Аквінський відносить до рис, властивих особі, і відповідальність. Особистість керується божественним провидінням таким чином, що сама приймає рішення і відповідно, здійснювані нею вчинки є персональні дії [6, с. 324].

Згодом історична практика підтвердила, що абсолютизація раціональності людини, її здатності до пізнання, особливо соціальної діяльності, є емоційною гіпотезою, не базованою на фактах, до того ж не ушляхетненою ідеєю Душі. Тому українська консервативна традиція закликала до зваженого застосування свободи, чи це стосується поведінки надто звільненої від традиції особи, чи недопущення свавілля влади: «Терпимість супроти існуючих віросповідань є потрібна, але держава не повинна толерувати прилюдне проголошення й навчання яких-небудь, хоч-би і найгірших, засад і принципів. Так само держава не повинна й не може підставляти силу самого факту за правдиве поняття права» [12, с. 281]. Усі ці роздуми не тільки не суперечать свободі особи, а тотожні ідеям прихильників ліберальної доктрини свободи людини. І. Берлін вважає помилковою ідею, що особиста свобода є, навіть у найліберальніших суспільствах, єдиним, ба навіть панівним, критерієм соціальної дії. Це твердження своєю чергою залежить від того, як ми визначаємо добро і зло, тобто від наших моральних, релігійних, інтелектуальних, економічних та естетичних оцінок; а вони, своєю чергою, пов'язані з нашою концепцією людини й основних потреб її природи [3, с. 228]. Свобода є незаперечною цінністю, та її практичне втілення об'єктивно обумовлюється надзвичайно широким спектром історико-культурних, соціально-економічних, ментально-психологічних детермінантів, вплив яких в свою чергу визначається особистими діями конкретної людини, поза якими жодні детермінанти не існують.

В європейській традиції людина оцінюється як основна цінність. Ця ідея утвердила себе в боротьбі проти інших неєвропейських типів мислення, а також різноманітних концепцій «смерті людини», що виникали і на європейському ґрунті. Найбільш яскраве це знайшло відображення в духовній наповненості епохи Відродження.

Спочатку гуманісти брали доблесну і героїчну людину наодинці із собою або в абстрактно-риторичному відношенні до громади і співгромадян, в колі сім'ї. Панувала гармонія. Але Н. Макіавеллі заповзався здавалось довести зворотне. Він дає власний варіант відповіді на проблему моралі, свободи і людської діяльності [2, с. 241]. На необхідності набуття особою складної індивідуальності також послідовно наполягає українська політична думка правого напрямку, вбачаючи у цьому втілення свободи як цінності і водночас вбачаючи у цьому найважливіший чинник здійснення свободи. Ю. Вассиян вважає, що з цієї причини не можна говорити про ідею соціальності, як про ідеал бажаної форми громадського співжиття саме тому, що соціальність існує цілком реально вже рівночасно з самим фактом поодинокі людської особи, вона заступлена самою якістю її людської природи. Він послідовно наголошує на першооснові самодіяльності особи. «Якість витворених вартостей, а не метода чи практичний спосіб їх досягання, є об'єктивною – щоправда, умовно тільки –

мірою для виявлення, наскільки видатною була праця одиниць, інтегрована в один спільний наслідок» [4, 123]. Ю. Вассиян вважав, що дана якість причинно не зумовлена соціальністю як такою, але відповідним ступенем розвитку або всесторонньою динамікою одиниць, що працювали для спільного досягнення.

Таким чином, цінності, але не соціальність, на думку Ю. Вассияна, може бути предметом людських стремлінь і вона засадниче залежить від моральних якостей творчих суб'єктів. Особа, звільнена від моральних табу, звільнена і від цінностей свободи, бо вони накладають величезну кількість обмежень на людину і владу, обмежуючи їх свавілля, для гарантування особі інструментарію формування власної ідентичності та реалізації індивідуальності. Проблема відповідального рішення є надзвичайно вагомою. Особа доволі часто недостатньо зважено вирішує питання власної долі, то тим менш вірогідно що вона прагне перебрати на себе більш складні проблеми колективного співжиття. Без надання особі не лише статусу громадянина, але й внутрішньої потреби до самостійного буття функціонування демократії, яка толерує свободу особи навряд чи надійне. «Можливо, те, ми бачили, як мільйони голосували за повну залежність від тирана, змусило наше покоління зрозуміти, що обирати уряд – не обов'язково означає гарантувати волю. Очевидно, дискусії на тему цінності свободи були б не такими гострими, якби будь-який режим, із яким погоджувалися люди, був би, так мовити, режимом свободи. Застосування поняття свободи до більше до колективу, аніж до окремих осіб, доцільне тоді, коли говоримо про бажання народу бути вільним від іноземного ярма і самому визначати власну волю» [5, с. 22].

Тягар виникаючої свободи людини, яка починає усвідомлювати проблеми і складності зумовлені свободою чи її нерозумним застосуванням, неминуче провокували прагнення «вдосконалити» свободу шляхом визначення що «добре» і що «погано», регламентувати життя, зробити людей «щасливими», позбавити їх турботи думати, приймати рішення, вибирати. Прагнення раціоналізувати життя суспільства, звільнивши його від багатьох небезпек нерозважливого застосування спонтанності індивідуальної дії, передбачало формування чіткої ієрархізованої системи управління, яка перетворюється у самоцінність, сенс існування. І жодна вища влада цьому не може завадити. «Бо правителі потрапляють до такої ж рабської залежності від своєї організації та дисципліни, як підлегли – від правителів» [9, с. 125]. Віра у можливість людини творити досконалість була Ренесансною, бо сила людини безмежною, але переконаність у необхідності, слухності вибирати за інших, думати за інших – первісно-племінна, бо не передбачала для особи власного шляху до свободи. Свобода знову була під знаком запитання, може більшим ніж у період середньовіччя [2, 2344]. Знадобився тривалий період інтелектуальних та історичних помилок для того щоб знову свобода стала життєво необхідною цінністю, але вже з усвідомленням її складностей, клопотів, і невідворотності її застосування для спільнот, що прагнуть здолати саморуйнування. «Дуже можливо, що є люди, які не оцінюють належно тієї свободи, з якою ми маємо справу, які не можуть побачити, що отримують великі переваги від неї, і які готові відкинути її заради інших переваг. Інколи трапляється, що потреба діяти відповідно до власних планів і рішень може сприйматися більше як тягар, аніж перевага. Але свобода бажана, навіть якщо не всі можуть скористатися її перевагою» [5, с. 25].

Підтвердженням цього може служити детальніше звернення до новоєвропейського тлумачення свободи людини, саме Новий час визначив сутнісне нові підходи до ціннісного виміру свободу та її практичного втілення. Найголовніше – стало очевидним, немає простої формули свободи, неможливість дати однозначний її опис, окреслити складові, умови та спрогнозувати наслідки. Прикладом недоречності застосування механістичної концепції є спроба її використання Б. Спінозою, бо він виходив з поняття сили, яка, власне і визначає межу природного права. Б. Спіноза писав: «Але, оскільки ми показали, що природне право визначається тільки могутністю кожного, то, отже стільки кожний виділяє іншому від своєї могутті (з примусу чи добровільно), скільки ж він неодмінно поступається іншому й зі свого права, і верховне право над усіма має той, хто має вищу владу, завдяки якій він може всіх примушувати силою і утримувати страхом вищого покарання, якого всі бояться. Це право звичайно, він утримує тільки доти, доки він зберігатиме цю могутність, здатність здійснювати все, що він хоче» [10, с. 170-171]. Такий підхід Б. Спінози до свободи людини фактично її обмежує і навіть заперечує. Особа опиняється в залежності від сили, власної чи чужої. Не заперечуємо вагомості цього чинника, але його абсолютизація означає повернення людини в епоху варварства, навіть якщо суспільство технологічно буде постіндустріальним. Б. Спіноза свідомо чи несвідомо не визнає здатності людини до самостійності, тобто до свободи, вважає, що її поведінка перш за все визначається зовнішніми, механічними впливами. Важкий процес олюднення, подолання тваринності, сприйняття морально-етичних і духовно-культурних складових регулювання діяльності людини та

міжперсональних відносин, як сутнісно необхідних, спонукає тлумачити ідею абсолютизації сили як варіант обґрунтування тоталітарного режиму. Такий режим очевидно що є всесильним, і відповідно, виходячи з ідей Б. Спінози, – пристосування до нього, є цілком виправданим і природним для поведінки особи. В той час як українська політична думка правого напрямку категорично заперечувала таке обмеження свободи особи, спрямовувала свої зусилля на формування в людській душі і свідомості неприйняття рабської моралі, обстоювала прагнення захищати свою свободу і права. Вона чітко протиставляла себе тоталітарним та авторитарним режимам, які опанували українські землі і відважилась стати на інтелектуальну та політичну боротьбу, майже безнадійну, через колосальну неспівмірність сил, та цим дали шанс людству вірити у сили людини, у її можливість і здатність протистояти практично абсолютному нівелюванню та обезособленню. Підтвердивши, що основна сила людини – у ній самій, так як і її слабкість, утверджував свободу як цінність і зміст діяльності людини.

Очевидно, що постійні зміни в житті суспільства протягом тривалого часу, які виявилися передусім у зростанні кількісних вимірів благополуччя і комфорту, викликали також певну корекцію щодо поглядів на чинники, які обмежують людської свободи. Виявилось, що новою небезпекою для свободи стає зовнішня завуальованість непевності людського буття, виникнення ілюзії стабільності і гарантії соціального і технологічного поступу. «Небезпека полягає у тому, що таке суспільство, засліплене надміром своєї зростаючої продуктивності і гладким функціонуванням безмежного процесу, не зможе визнати власної марноти – марноти життя, яке “не закріплює чи не усвідомлює себе в будь-якому предметі, що триває після завершення праці» [1, с. 102]. Відмова від культури, традиції, історії в сучасних умовах є найголовнішою небезпекою для свободи особи, перетворюючи індивіда виключно в споживача, позбавленого ціннісного сенсу буття, власного і цивілізаційного.

Вільна особа чи ні, залежить не від діапазону вибору, а від того, чи вона може сподіватися формувати свою лінію поведінки відповідно до своїх нинішніх намірів, або від того, чи хтось інший має змогу так керувати обставинами, що особа буде змушена діяти з волі того іншого, а не із власної волі. «Свобода передбачає, що індивід має деяку гарантовану приватну сферу і що є якийсь набір обставин у її середовищі, у які ніхто не може втручатися» [5, с. 21]. Власне врегулювання майнової несправедливості є найочевиднішою і водночас поверховою боротьбою за справедливість, хоча б виходячи з ідеї терміну давності на карані дії в разі привласнення майна. Основна увага має бути зосереджена на морально-духовних аспектах, які і визначають здатність індивіда до повноцінної самореалізації, визначення ним цілей і спроможність індивіда свідомо контролювати свій вибір. Зміцнілий тоталітаризм якраз базується на позбавленні людей потреби самостійно прагнути і діяти та подає таку поведінку за природну. Він прищеплює інфантилізм, покору, очікування справедливості згори. Людська індивідуальність зникає.

У цьому контексті відомий історик Д. Норман, аналізуючи наслідки більшовицького соціального експерименту, зауважує: «Адже зігнано не саму аристократію, а все населення, всі соціальні класи. Радянський бич зруйнував не тільки привілеї, а й століття культурного розвитку» [7, с. 1075]. Руйнування ціннісного виміру свободи, її змісту стало найбільш руйнівним наслідком панування тоталітарних режимів, підваживши усю попередню культурну еволюцію, і не тільки тих, хто опинився під їх безпосереднім впливом, але й опосередковано, усього людства, поставивши під сумнів щирість будь-яких ідеологій, незалежно від їх гасел, і водночас переконливо довівши, що можна втілювати найтрагічніші для людського життя і свідомості експерименти із соціальної інженерії і зберегти респектабельний образ помилково зрозумілої глибокої теоретичної доктрини. Стало очевидним, людина може бути беззахисна перед нічим необмеженим втручанням в її свідомість, соціальне і приватне буття. Та найтрагічніший наслідком репресій, фізичних і психологічних, став занепад сприйняття свободи як цінності. Про небезпеку такого напрямку еволюції суспільної свідомості попереджав ще Д. С. Міль: «Принцип свободи не може вимагати того, щоб людини була вільною втрачати волю. Якщо, людини вільна відчувувати свою свободу, бо це вже не свобода» [9, с. 115]. Тому українська політична думка правого напрямку своє основне завдання вбачала в утвердженні свободи як особистої дії, протистояла руйнуванню ціннісного виміру свободи, людської індивідуальності, яка не опанована виключно тілесними потребами та свідомо існування позаособових ідеалів.

Вона була критично налаштована проти ідей штучного проектування суспільства і людини, спрямованим на розрив з усією попередньою морально-ціннісною традицією. На думку українських дослідників, свобода особи – усвідомлення необхідності альтернативності та самореалізації як основи доцільної вольової діяльності людини, зовнішньо зумовлена сукупністю природних і соціальних

© Гедікова Н. П.

факторів. Внутрішніми причинами свободи особи є різні елементи духовного світу людини: рівень самосвідомості, культури, духовні цінності та ціннісні мотивації; ідеали, інтереси і потреби. На свободу особи впливають також індивідуальні психологічні особливості, в тому числі воля, характер, темперамент, почуття.

Українська політична думка правого напрямку завдяки своєму традиціоналістському спрямуванню забезпечувала засвоєння і втілення цінностей свободи особи, її змісту в максимально широкому суспільному середовищі не через штучно витворений теоретичний концепт, переважно непридатних для перетворення у власну внутрішню цінність загалом, а через співпоєднання з глибинними культурними, історичними, моральними цінностями, співвідносними з приватним життям людини і практикою особистою досвіду, водночас долаючи обмеженість індивідуального чуттєвого досвіду, перетворюючи абстрактні цінності у реальну дію конкретної людини. Українська політична думка правого напрямку втілював в собі як ідею і цінність свободу особи, об'єднання великих мас людей для захисту свободи, ознаки високої цивілізації яка обрала як цінність свободу, оперту на духовний пошук європейської цивілізації, розширення кола осіб для яких свобода є цінністю, і відповідно утверджував можливість захисту цивілізації, що визнає моральний порядок і право людини на вільний рішення, усвідомлений з вибір з кількох альтернатив.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арндт Г. Становище людини / Ганна Арндт [Перекл. з англ. М.З убрицької; Центр гуманітарних досліджень Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка]. — Львів : Літопис , 1999. — 584 с.
2. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальной личности / Л. М. Баткин. — М. : Наука , 1989. — 272 с.
3. Берлін І. Чотири есе про свободу [Текст] / Ісая Берлін; пер. з англ. О. Коваленка — К. : Основи , 1994. — 272 с..
4. Вассиян Ю. Идеологічні основи українського націоналізму // Вассиян Ю. Твори. Т. 1. Суспільно-філософські нариси. — Торонто : «Свшан-Зілля», 1972. — С. 112-134.
5. Гаск Ф. А. Конституція свободи /Фрідріх А. Гаск; пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. — Львів : Літопис , 2002. — 556 с.
6. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Искусство , 1984. — 350 с.
7. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. — К. : Основи , 2000. — 1464 с.
8. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Маслоу ; Пер. с англ. — М. : Смысл , 1999. — 425 с.
9. Міл Джордж Стюарт. Про свободу: Есе / Джордж Стюарт Міл ; Пер. з англ. [Текст]. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи» , 2001. — 463 с.
10. Спіноза Б. Богословсько-політичний трактат / Бенедикт Спіноза ; пер. з латинської В. Литвинова; Вступ. слово В. Литвинова. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. — 237 с.
11. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику: Відкритий лист до В. Липинського з додатками / Степан Томашівський. — Львів : «Діло» , 1929. — 132 с.
12. Щептицький Андрей. Пасторські послання 1918-1939 рр., т. 2. / Андрей Щептицький. — Львів : Видавництво «АРТОС» , 2009. — XII + 1248 с.
13. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / Ясперс К. Смысл и назначение истории ; Пер. с нем. — 2-изд. — М.: Республика, 1994. — С. 28-286.

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, доцент, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 355.03+320.51

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У ЛІБЕРАЛЬНОМУ РАКУРСІ

У статті аналізується поняття, характер національної безпеки України на основі вітчизняної нормативно-правової бази та провідних наукових досліджень. Визначаються критерії сумірності